

Trenta-cinc anys de lluita per la democràcia a Gavà (1930-1960). De l'acció de govern a la resistència.

PROJECTE DE RECERCA

PER OPTAR AL

PREMI JOSEP SOLER I VIDAL
Segona convocatòria

Josep Campmany i Albert Alonso, investigadors principals

Gavà, octubre 2006

MEMÒRIA DESCRIPTIVA

ÍNDEX

1. Títol	1
2. Objectius.....	1
3. Justificació	2
3.1. Necessitat d'establir un paradigma esdevenimental.....	2
3.2. Necessitat de bastir un marc interpretatiu adient.....	6
3.3 Necessitat d'analitzar i valoritzar les singularitats locals.....	7
3.4. Necessitat de rescatar la memòria col·lectiva.....	7
3.5. Necessitat de recopilar i valoritzar documentació inèdita.....	7
3.6. Necessitat de vindicar els lluitadors per la democràcia.....	7
4 Metodologia de treball.....	8
5 Pla de treball i calendari	9
6 Bibliografia i altres fonts d'informació	9

1. Títol

El títol del treball de recerca que es proposa dur a terme és: **Trenta-cinc anys de lluita per la democràcia a Gavà (1930-1965). De l'acció de govern a la resistència.**

El període d'estudi està delimitat per dos anys significatius des del punt de vista local.

El 1930, després de la dictadura, va ser l'any de fundació del Sindicat Únic de Treballadors de Gavà i el seu Radi,¹ i del Foment Catalanista Republicà de Gavà,² dues de les forces determinants en la proclamació de la República i en la governació local fins a l'entrada de les tropes franquistes. Un any abans, els Tallers Roca deixaven de ser familiars, en acceptar l'entrada de capital americà amb la creació de la *Compañía Roca Radiadores*.³

L'any 1965 retornà a Gavà, provinent de l'exili, Josep Soler Vidal, intel·lectual i polític fundador del PSUC.⁴ També es comença a urbanitzar Gavà Mar,⁵ senyal d'un canvi d'època. El país sencer havia canviat,⁶ i els paràmetres que ens permeten descriure les dinàmiques de l'època anterior esdevenen anacrònics: Gavà és ja una «societat moderna», una societat de consum que viu un canvi social profund.⁷ Ambdues dates emmarquen un període en què la lluita per la democràcia esdevingué l'eix central de la vida de tota una generació i, també, de la història de la ciutat i del país.

2. Objectius

1. Esbrinar, recollir, ordenar i classificar els **esdeveniments** bàsics del període 1930-1965, per tal de poder bastir una narració històrica que ha de ser el canemàs bàsic del treball.
2. Estudiar i analitzar els trets principals de la història social i econòmica local, l'evolució de la cultura i les mentalitats, per bastir un **marc interpretatiu** que doti de contingut la història esdevenimental, amb atenció als processos de diferenciació social, evolució demogràfica (immigració), creixement urbanístic, canvi econòmic i producció cultural.
3. Posar de relleu, analitzar i interpretar les **singularitats** locals en la lluita per la democràcia a Gavà respecte del marc català, tant les concommitàncies com les discrepàncies.
4. Rescatar de l'oblit, estudiar i explicar **vivències personals** dels gavanencs, tant col·lectivament com a través de la singularització de diversos protagonistes al llarg d'aquell període, prestant especial atenció a les perspectives de gènere.
5. Treure a la llum i valoritzar **documentació inèdita**, alguna de la qual actualment és ja a l'abast dels investigadors responsables (vegeu els annexos). Aquesta documentació s'aportarà al Centre d'Història de Gavà, bé a través de cessió o dipòsit dels originals, bé a través de la cessió de còpies digitalitzades.
6. Convertir la recerca de la memòria democràtica a Gavà en una **vindicació col·lectiva** dels nostres lluitadors per la democràcia, tot aprofitant que el projecte estarà portat per una associació arrelada i integrada en el teixit social de la ciutat.

¹ Arxiu de l'antic Govern Civil de Barcelona (AGCB), Associacions, expedient 14.395. El sindicat es va constituir legalment el 25 de juliol de 1930.

² L'expedient corresponent al Foment no s'ha conservat a l'AGCB. Tanmateix, papers solts d'aquest expedient amb els estatuts, diversos oficis i instàncies relatives al Foment datats el juny de 1936 degueren ser traspaperats, i resten inclosos en un altre expedient, AGCB, Associacions, expedient 16.922, Centre Republicà Federal de Gavà. El Foment va ser fundat l'1 de novembre de 1930.

³ Néstor Luján, *La lucha contra el frío y el calor, y en favor de la higiene. Contribución de una familia de industriales catalanes a lo largo de 75 años*, Barcelona 1992, p. 172.

⁴ Manel Alonso i Eliseu Argenté, *Josep Soler Vidal... fidelitat a un poble*, Ajuntament de Gavà, 1988, p. 21.

⁵ Josep Campmany, *Notes històriques de Gavà Mar, a partir de les actes municipals*. Centre d'Estudis de Gavà, 2006.

⁶ Carme Molinero i Pere Ysàs, *Catalunya durant el franquisme*, Ed. Empúries, 1999, p. 85.

⁷ Josep Campmany, «Aproximació a alguns aspectes del franquisme a Gavà», *El franquisme al Baix Llobregat*, Centre d'Estudis del Baix Llobregat-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 314-316.

3. Justificació

3.1. Necessitat d'establir un paradigma esdevenimental en l'àmbit local.

Tot i que un dels sotasignants va publicar un full de ruta per al període,⁸ la bibliografia és fragmentària. A banda d'un especial sobre la guerra a *El Boscater Negre*,⁹ en l'elaboració del qual va participar un dels candidats, l'aproximació més completa és la de l'estudiós Alfons Gibert,¹⁰ en una obra que més s'apropa a unes memòries que a un treball de recerca metodològic. Altres aproximacions fetes entorn de les figures de Josep Soler Vidal i Bartomeu Fabrès se centren en les respectives biografies.^{11,12} L'única recerca sobre el moviment obrer i la dinàmica política és d'abast sectorial.¹³ El període també s'ha tractat en publicacions sobre el primer franquisme,¹⁴ les escoles en temps de la República,¹⁵ el moviment obrer a partir de 1963,¹⁶ la història de les dones en el pas a la societat industrial,¹⁷ la història d'entitats locals,¹⁸ o la pagesia,¹⁹ i els treballadors del camp,²⁰ però malauradament, Gavà no compta encara amb cap treball dedicat globalment als anys de la República, el franquisme i la transició, com el que s'ha fet a Castelldefels.²¹ A Viladecans, s'ha treballat especialment la transició, per encàrrec de l'Arxiu Històric.²² En qualsevol cas, a Gavà hi ha fets rellevants que no han estat mai treballats:

- **L'impacte de la institucionalització de les noves idees republicanes** en la societat, especialment les més revolucionàries: drets de les dones, naturisme (amb la implantació a Gavà de l'Associació Naturista Pentalfa), nou marc de relacions laborals, etc. És també molt rellevant la reacció conservadora contra la República, que passà de l'astorament inicial a l'activisme. La primera actitud l'exemplifica una carta de l'aleshores rector de Gavà, el maig de 1931, en què es lamenta que està sol en els seus ideals (Annex 1).²³ El rearmament de la dreta vingué a partir de 1933. A Gavà té especial interès la Federació de Joves Cristians, documentada el 1933.²⁴ Se'ls atribueix l'assalt perpetrat, el juliol de 1935, al camp nudista que l'Associació Naturista Pentalfa, dirigida pel Dr. Capó, tenia a la pineda.²⁵ També el 1933, els antics membres de la Lliga van fundar el Casal Gavanenc. Dos anys després van establir-se al Casino, d'on s'havia desnonat l'Ateneu Catalanista d'en Miquel Tintorer, el primer alcalde republicà.²⁶
- **La polarització de la campanya municipal de 1934**, amb enfrontaments personals entre els líders de les candidatures. En el transcurs d'aquesta campanya es va desenvolupar a Gavà una publicística molt viva (vegeu Annex 2). El fet que diversos candidats del Foment Català Republicà (adherit a ERC) haguessin estat regidors durant la dictadura va provocar el reforç de la candidatura de l'Ateneu Catalanista Republicà, sota l'empenta del primer alcalde republicà de Gavà, Miquel

⁸ Josep Campmany (Coord), *Gavà*, Ed. Cossetània, Valls 2001, p. 80-82.

⁹ *El Boscater Negre. 50 anys de la guerra*, juliol-agost 1986, p. 3-4.

¹⁰ Alfons Gibert, *Dolça melangia... trista recordança*, Ajuntament de Gavà, 1993.

¹¹ Manel Alonso i Eliseu Argenté, *Jospe Soler Vidal... fidelitat a un poble*, Ajuntament de Gavà, 1988.

¹² Ricard Cervera i Concepció Violan, *Vida i mort del doctor Fabrès. Metge i polític a Gavà durant la segona república*, Centre d'Estudis Dr. Fabrès, 1982. Hi ha una segona edició, augmentada, de l'editorial Efadós, de l'any 2003.

¹³ Josep Campmany, *Notes per a la història de l'anarquisme i el sindicalisme a Gavà (1868-1939)*, Gavà, 1995.

¹⁴ Josep Campmany, «Aproximació a alguns aspectes del franquisme a Gavà», *El franquisme al Baix Llobregat*, Centre d'Estudis del Baix Llobregat-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 261-326.

¹⁵ Josep Campmany, Manel Alonso, *Les escoles de Gavà als anys trenta*, Patronat de Cultura, Gavà, 1996.

¹⁶ Francisco Ruíz, Pedro Salinas, *El caso Cerdans (la defensa del puesto de trabajo bajo la Dictadura franquista: 1963-1969)*, Comissions Obreres del Baix Llobregat, 2000.

¹⁷ Josep Campmany, «Dones a Gavà en el pas a la societat industrial (1800-1940)», *Les dones i la història al Baix Llobregat*, Centre d'Estudis del Baix Llobregat-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, vol. 1, p. 337.

¹⁸ Manel Alonso, *La Igualtat (1895-1995). Cent anys d'història de la societat coral gavanenca*. Societat Coral La Igualtat, Gavà 1996. Manel Alonso, *Agrupació Fotogràfica Gavà (1951-2001). 50 anys de llum i ombra*, Agrupació Fotogràfica Gavà, 2001. Josep Campmany, *Història del futbol (i altres esports) a Gavà. 75 anys del Futbol Club Gavà (1929-2004)*. Aquest llibre fou enllestit a mitjan 2004, i lliurat pel club de futbol a l'Ajuntament per a la seva publicació, però encara resta inèdit.

¹⁹ Antoni Tarrida, *Pagesos, sorres i espàrrecs. Història de la pagesia gavanenca*, Associació d'Amics del Museu, 2003.

²⁰ José Antonio Morales, «La vaga de juny de 1931 dels jornaleros del Delta. Reorganització anarquista i problemàtica laboral del camp», *Materials del Baix Llobregat*, núm. 6 (2000) p. 135.

²¹ Jordi Navarro, «L'època contemporània», *Castelldefels, temps d'història*, p. 285-434.

²² José Antonio Morales, *La transició a Viladecans*, treball inèdit, 2005.

²³ Arxiu Diocesà de Barcelona, Parroquials, 413, Gavà, ligall 42.

²⁴ *La Veu de Catalunya*, de 19 de juliol de 1933.

²⁵ Vicenç Riera, «El paradís nudista de Gavà», *La Rambla*, núm. 315, de 29/08/1935, p. 8.

²⁶ AGCB, expedient 6.479.

Tintorer.²⁷ Aquest, que havia fundat la secció local d'Estat Català,²⁸ aconseguí convèncer també els antics regionalistes en una candidatura unitària de la Lliga i el PNC.²⁹

- **La Unió de Cooperadors** i el cooperativisme.³⁰ El Centre d'Estudis de Gavà disposa de còpia del que fou arxiu personal de Josep Soler i Vidal (AJSV), amb una carpeta amb l'epígraf «Unió de Cooperadors de Gavà». L'estudi ha de servir per valoritzar l'edifici situat a la Rambla, 102, dissenyat per Torres Clavé (GATCPAC). Aquesta iniciativa es relaciona amb la implantació del socialisme, que arrelà amb la fundació de la Societat Cultural,³¹ que tenia una extensa biblioteca,³² i un equip de futbol propi,³³ mostra pràctica del lema «esport i ciutadania» que havia de culminar en l'Olimpíada Popular de 1936. Aquesta entitat va ser la que va organitzar per primer cop la Diada de Sant Jordi amb una parada de llibres, l'any 1934.³⁴ La branca política es creà el 1934, amb el Centre Republicà Federal.³⁵ Els seus membres es reunien a la rambla de Lluch número 3.³⁶ Més tard, el 1936, es convertí en l'Ateneu Obrer de Gavà.³⁷
- **La pugna entre el sindicalisme anarquista i el trentisme**, i l'evolució del darrer, amb la fundació de l'Agrupació Sindicalista Llibertària,³⁸ cap a la UGT i políticament al PSUC.³⁹ La CNT local, en canvi, evolucionà cap a posicions cada cop més radicals.⁴⁰ Entre els personatges més influents cal esmentar-ne Josep Xena, mestre racionalista l'any 1931 en l'estudi del Sindicat Únic de Gavà. Durant la guerra, Xena esdevingué alcalde de l'Hospitalet.⁴¹ Cal aprofundir en els enfrontaments entre els ajuntaments d'ERC i la CNT, que culminaren amb el tancament dels locals cenetistes i l'empresonament dels dirigents el 1933. La CNT de Gavà tenia una implantació que superava el municipi, i un dels seus dirigents, Marià Sanjuan, va presidir el Comitè de Milícies de Viladecans.⁴² També està documentada la influència a Begues.⁴³ Cal estudiar el Comitè de Milícies de Gavà: 5 delegats de la CNT, 4 del PSUC-UGT i 4 d'ERC-UR,⁴⁴ i els consistoris del temps de guerra.⁴⁵ Entre els conflictes destaca el metrallament de la seu d'ERC el desembre de 1936, arran de la resistència a la col·lectivització: dos centenars de pagesos van prendre les armes, però foren reduïts pels milicians de l'Hospitalet.⁴⁶
- **L'impacte de la guerra sobre la població civil**, l'estudi dels racionaments, les lleves, els morts al front i la relació de la població civil amb l'acadèmia d'oficials que s'establí a l'American Lake a

²⁷ AGCB, Associacions, expedient 6.479, *Ateneu Popular*. El 26 de novembre de 1931, l'Ateneu Popular canvià de nom i passà a denominar-se Ateneu Catalanista Republicà. Miquel Tintorer n'assumí la presidència.

²⁸ Arxiu Nacional de Catalunya, Fons Macià, 07.05.02.02.7908. Carta de Miquel Tintorer a Francesc Macià comunicant la fundació d'Estat Català dins de l'Ateneu Popular. La carta es va escriure entre el 14/04/1931 i el 25/12/1933.

²⁹ El Partit Nacionalista Català (PNC) es va fundar el gener de 1933 a partir d'elements d'Estat Català no integrats dins d'ERC. Isidre Molas, *El sistema de partits polítics a Catalunya (1931-1936)*, Edicions 62, Barcelona 1977, p. 90-92.

³⁰ Alguna referència a aquesta Cooperativa al llibre *Informe sobre els patrimonis confiscats a les cooperatives el 1939*, Direcció General de Cooperatives, Generalitat de Catalunya, Barcelona 1984, p. 105. Més en profunditat, a: Josep Campmany, «Aproximació a alguns aspectes del franquisme a Gavà», *El franquisme al Baix Llobregat*, Centre d'Estudis del Baix Llobregat-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 284-289.

³¹ Arxiu de l'antic Govern Civil de Barcelona, exp. 16492, *Societat Cultural de Gavà*.

³² Jaume Colomé, «Rememorant el passat. Un record de la vida cultural de Gavà», Brugués, 16 (1985) p. 16.

³³ Antoni Galan, *El Mundo Deportivo*, dijous 19 de setembre de 1935.

³⁴ «Festa del llibre», Noticiari, *L'Aramprunyà*, núm. 8 (22 d'abril de 1934) p. 6.

³⁵ AGCB, Associacions, expedient 16.922, constituït el 24 de maig de 1934.

³⁶ Joan Mitjans, *Records d'infantesa*, treball inèdit dipositat al Centre d'Estudis de Gavà.

³⁷ L'ofici de la seva constitució es troba, traspaperat, a l'expedient de l'Ateneu Popular. Es va constituir el 6 de març de 1936. L'alcalde fa constar que es tracta d'una «agrupació socialista».

³⁸ AGCB, Associacions, expedient 16.283, Agrupació Sindicalista Llibertària. Es constituï el 14 de març de 1933

³⁹ Jaume Fabre i Josep Maria Huertas, *Conversa amb Josep Soler i Vidal*, «L'Avenç», 30 (1980) p. 21.

⁴⁰ Eulàlia Vega, *El trentisme a Catalunya. Divergències ideològiques en la CNT (1930-1933)*, Barcelona 1980, p. 108.

⁴¹ <http://www.veubrera.org/01biogra/1biogr-t.htm>

⁴² Marià Sanjuan estava domiciliat, el 1931, al número 40 de la carretera, a Viladecans. Vegeu AGCB, Associacions, expedient 14.395, i la tesi doctoral de Josep Antoni Pozo González, *El poder revolucionari a Catalunya durant els mesos de juliol a octubre de 1936. Crisi i recomposició de l'estat*, UAB 2002, vol. I, p. 69.

⁴³ Jaume Fabre, *La contrarevolució de 1939 a Barcelona. Els que es van quedar*, Tesi Doctoral UAB, 2002, p. 717.

⁴⁴ La composició del Comitè de Milícies Antifeixistes s'ha extret de la revista *Treball* de 15/08/1936.

⁴⁵ Lligall 291/3 de la Secció Municipal del Departament d'Administració Local, Arxiu Nacional de Catalunya, fons Generalitat Republicana procedent de l'Archivo Nacional, Sección Guerra Civil.

⁴⁶ Lligall 309/1 de la Junta de Seguretat Interior del Departament de Seguretat Interior, Arxiu Nacional de Catalunya, fons Generalitat Republicana procedent de l'Archivo Nacional, Sección Guerra Civil.

partir de 1937.⁴⁷ I també l'estudi dels refugis antiaeris municipals o els d'iniciativa privada, com a reflex de la psicosis de por i inseguretat creada pels primers bombardeigs. La recerca en aquest tema ha estat ja iniciada particularment per una col·laboradora del Museu de Gavà.⁴⁸ Sobre aquest aspecte, constatem que les despeses consignades al llibre municipal de caixa de 1937 en concepte de «jornals [per a] defensa, fortificació i obres», s'inicien el 21 de març de 1937. Cal també determinar l'impacte dels bombardeigs. Tot i que hi ha una obra de referència clàssica,⁴⁹ d'altres fonts donen xifres diferents i informen de les cases destruïdes.⁵⁰ Alguns dels civils morts estan enterrats a Gavà, com ara la menor Rosa Caylà i el seu germà de pocs mesos, que reposen en un nínxol en què, l'any 2001, els responsables del cementiri van col·locar una nota demanant pels familiars (Annex 3), com a primer pas, possiblement, per al trasllat de les restes, cosa que ens recorda la cita de Bernard Levi, «el risc pels morts no honorats, és de morir una segona vegada».⁵¹ La recerca ha de documentar i valoritzar aquest patrimoni de la memòria.

- L'estudi dels **refugiats de guerra a Gavà**, que arribaren a partir de 1937, procedents majoritàriament dels pobles de la Franja de Ponent. Podem fer-ne una anàlisi quantitativa perquè disposem de les llistes de persones i famílies refugiades.⁵² Coneixem també l'impacte que els refugiats causaren en les finances municipals: les despeses per aquest concepte són el 20% del pressupost municipal de 1938.⁵³ Finalment, l'estudi es pot fer a partir de testimonis, que ens parlen de famílies senceres allotjades al cinema del Casino.⁵⁴ Un estudi pendent és el d'esbrinar com el fenomen va permetre establir lligams que foren aprofitats en el moment de les grans migracions del camp cap a la metròpoli: entre els cognoms dels refugiats n'apareixen d'actuals residents a Gavà, que compta amb una de les poques cases aragoneses del país.⁵⁵
- La nova economia revolucionària, a través de la integració de la **Companyia Roca Radiadors** en les indústries de guerra. Aquesta factoria va ser intervinguda per la Generalitat el desembre de 1936.⁵⁶ El novembre de 1937 va subministrar maquinària especial per a la fabricació d'obusos a una de les fàbriques de guerra de la Generalitat i, més tard, després d'enquadrar-se dins de la Subsecretaria d'Armament i Municions del Ministeri de Defensa, l'octubre de 1937, fabricà carcasses de fundició per a granades.⁵⁷ Sabem que, al febrer de 1937, l'empresa passava dificultats per la manca de coc metal·lúrgic.⁵⁸ Coneixem els membres del comitè d'empresa,⁵⁹ 5 de la UGT i 4 de la CNT. Coneixem també els comitès d'empresa d'altres col·lectivitats, com ara les bòbiles,⁶⁰ o els Hules,⁶¹ així com els espectacles públics, botigues d'ultramarins, etc.
- La repressió del franquisme, a través de la **fossa comuna de Gurb** i els gavanencs que hi són enterrats. A les darreries del conflicte, un destacament de civils va ser mobilitzat al camp d'aviació del Prat per fer-hi obra civil.⁶² Hi romangueren fins al 24 de gener de 1939. Quan els franquistes

⁴⁷ Alfons Gibert, «Una acadèmia militar a Gavà», *El Boscatser Negre*, núm. 3 (juny 1991) p. 31.

⁴⁸ Amaia Bordas, comunicació personal, 26/09/2006.

⁴⁹ Josep Ma. Solé Sabaté i Joan Vilarroya, *Catalunya sota les bombes*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986.

⁵⁰ John Langdon Davies, *La setmana tràgica de 1937 i altres vivències de la guerra civil a Catalunya. Els fets de maig*, Barcelona, Edicions 62, 1987, p. 23.

⁵¹ Cita treta de: Carme Molinero, «Prefaci», dins Jaume Sobrequès, Carme Molinero, Miquel Sala (eds.), *Els camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la Guerra Civil i el franquisme*. Crítica, 2003, p. XX-XXI.

⁵² Lligall 281/6 del Servei d'Assistència Social, Comissariat d'Assistència als Refugiats. Arxiu Nacional de Catalunya, fons Generalitat Republicana procedent de l'Archivo Nacional, Sección Guerra Civil.

⁵³ ANC, fons Generalitat Republicana, Departament de Finances, negociat de finances municipals. Expedient de tramitació, votació i aprovació del pressupost municipal de 1938. Lligall Q-151.

⁵⁴ José Blanc, *Toda una vida. Memorias de un calaceitano*, Centro de Estudios Bajoaragoneses, 1997, p. 116, 118, 131, 133.

⁵⁵ Josep Campmany (coord) i altres, *Gavà*, Ed. Cossetània, Valls 2001, p. 88.

⁵⁶ DOGC núm. 351, de 10/12/1936, p. 1040.

⁵⁷ Ofici tramès des de Gramenet del Besòs, el 24/11/1937, a la Subsecretaria d'Armament i Municions del Ministeri de Defensa. 1 pàgina. mecanografiada. Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià, Poblet, C-1489, D-20, i Informe de Delegat de la Comissió, paquet solt. Tret de Francisco Javier de Madariaga Fernández, *Las indústrias de guerra en Cataluña durante la guerra civil*, tesi doctoral, URV, Tarragona 2003, p. 719, 745.

⁵⁸ Acta de reunió de la Comissió de les Indústries de Guerra del 29-III-37. Barcelona, 2 pàgines. mecanografiades. Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià, Poblet Caixa 2. Documentació Diversa. Lligall 22.

⁵⁹ DOGC, núm. 284, de 10/10/1936, p. 128.

⁶⁰ DOGC, núm. 296, de 22/10/1936, p. 303.

⁶¹ DOGC, núm. 283, de 09/10/1936, p. 109.

⁶² Alfons Gibert, *Dolça melangia... trista recordança*, Ajuntament de Gavà, 1993, p. 126.

s'acostaven, van ser enviats a fer trinxeres prop de Manresa.⁶³ Alguns van escapar, però la resta van ser traslladats. A l'antiga carretera entre Manresa i Vic, al terme de Gurb, l'1 de febrer de 1939, foren copats per un destacament de l'exèrcit nacional.⁶⁴ Els metrallaren al peu de carretera i moriren gairebé tots. Alguns quedaren ferits, i dies després aparegueren a Gavà, on explicaren el que havia passat. Quan els familiars van traslladar-se al lloc dels fets, van constatar que el propietari d'una masia propera (can Rovira, prop de l'actual àrea de servei de Gurb, sobre l'Eix Transversal) «va recollir els cossos, els va llançar al fons d'un petit barranc i els va cobrir de terra».⁶⁵ Només es va poder constatar la identitat de quatre dels 22 enterrats (Annex 4). Els altres gavanencs se suposa que hi són, ja que mai van retornar i foren donats per desapareguts. Malgrat que l'any 2003 els familiars van sol·licitar a la Generalitat i a l'Ajuntament de Gavà l'excavació de la fossa, la identificació dels cossos, i la inhumació al cementiri, el procés encara no ha tingut lloc.

- **L'exili i els camps de concentració**, amb protagonistes múltiples. Parlem, per exemple, de Josep Castejón Pérez, de la CNT, regidor de Treball en l'Ajuntament de 1936, que s'exilià a França, on fou capturat pels nazis, i morí al camp de Gusen el 25 de desembre de 1941. Tot i que aquest nom figura al llibre de Montserrat Roig,⁶⁶ està inclòs entre les víctimes de Barcelona, d'on era natural. Hem sabut de la seva residència a Gavà gràcies a un descendent,⁶⁷ que també ens parla de les penúries de la vídua, Anna Martos, que es va haver de dedicar a l'estraperlo per sobreviure. Parlem també de Francisco Sánchez Arias, cap dels carrabiners de Gavà els anys 1936-1937 (Annex 5). Refugiat a França, fou capturat i va ser internat a Gusen, on va morir el 9 d'abril de 1941. Se li va aplicar la sentència de *Nacht und Nebel* (nit i boira), les sigles dels que havien de desaparèixer als forns crematoris sense deixar rastre.⁶⁸ També el veí de Gavà Baldiri Ventura va anar a parar al camp d'Ebensee, on va morir a causa d'una pallissa brutal que li va infligir el *kommando* Anton Ganz, el 23 de maig de 1944. A l'acta de defunció es va fer constar que havia mort en un intent de fuga.⁶⁹ D'altres sobreviviren a l'experiència, però portaren sempre a sobre l'estigma de perdedors. Ens referim a Carmen Prieto, muller del carrabiner Francisco Sánchez, que es refugià a Normandia. L'any 1944 va ser repatriada, però, classificada com a desafecta, fou vigilada fins a la seva mort el 1969.⁷⁰ Un altre dels exiliats fou en Llorenç Bonmatí, introductor de l'ideari republicà a Gavà, fundador de la Casa de València i del Casal Republicà d'Esquerra. Exiliat a França, va morir-hi.⁷¹ L'exemple local paradigmàtic de l'exili, però, va ser en Josep Soler i Vidal.⁷² Després de passar diferents internaments a França, el 1940 va poder arribar a Mèxic, d'on tornà el 1965.
- **La repressió a l'interior**. Tot i que una obra de referència clàssica ja s'ha ocupat del tema,⁷³ es pot posar en dubte tant la seva exhaustivitat com la seva exactitud. Així, a la llista oficial d'afusellats polítics gavanencs hi figura en Xavier Arróniz. Treballador de la fàbrica Roca, durant la guerra ingressà al cos de ferrocarrils. S'exilià a França, però tornà l'any 1940, ja que no havia tingut rellevància política. Sense feina, amb un grup d'antics soldats acabats de retornar sumits en la indigència, es dedicà a fer diversos atracaments. Va ser capturat, jutjat en consell de guerra, i sentenciat a la pena màxima, que s'aplicà el 18 de juny de 1940.⁷⁴ La mort de Xavier Arróniz està indirectament provocada per la guerra, però el seu afusellament no es pot considerar un acte de repressió polític. En canvi, les llistes de Solé Sabaté no recullen el judici que es produí el 29 de maig de 1940 amb tres peticions fiscals de pena màxima –quatre, segons *La Vanguardia Española*– i cinc de 30 anys de reclusió, «contra los componentes del comité de control del pueblo de Gavà».⁷⁵

⁶³ Jordi Amigó, «Gener de 1939. Retirada i ocupació versus *huída y liberación* al Baix Llobregat», *El franquisme al Baix Llobregat*, Centre d'Estudis del Baix Llobregat-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 108.

⁶⁴ Testimoni d'Antònia Solé, neboda de Joan Solé Jaques, de 04/08/2003.

⁶⁵ Albert Ollés, «La memòria de les fosses», *El Periódico*, 22/08/04. Reproduït a *L'Eramprunyà*, 14 (2004) p. 8.

⁶⁶ Montserrat Roig, *Els catalans als camps nazis*, Edicions 62, 1977, p. 391.

⁶⁷ Paco Cañada, comunicació personal, 27/09/2006.

⁶⁸ Antonia Rodrigo, *Mujer y exilio*, Madrid, Compañía literaria, 1999, p. 277-288.

⁶⁹ Montserrat Roig, *Els catalans als camps nazis*, p. 192, 199, 230 i 385.

⁷⁰ Antonia Rodrigo, *Mujer y exilio*, Madrid, Compañía literaria, 1999, p. 277-288.

⁷¹ Antònia Bonmatí, comunicació personal, 04/04/2003.

⁷² A més de la bibliografia citada, vegeu *El Boscatèr Negre*, número especial novembre de 1988, p. 7-13.

⁷³ Josep Ma. Solé Sabaté, *La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953*, p. 278.

⁷⁴ Carla Jiménez, néta de Xavier Arroniz, comunicació personal, 27/09/2001.

⁷⁵ *El Noticiero Universal*, dimecres 29/05/1940, *El Correo Catalán*, dijous 30/05/1940, *La Vanguardia*, 30/05/1940.

- **L'activitat de la resistència interior.** Sabem que el novembre de 1944 hi havia set militants clandestins del PSUC a Gavà. Aquesta cèl·lula va organitzar petites aturades a les fàbriques locals el 1958.⁷⁶ D'altra banda, ens consta també l'existència de grups anarquistes vinculats a Quico Sabaté.⁷⁷ El juny de 1947, Sabaté va planejar un atac a la nostra població. L'acció havia de començar amb l'isolament de la ciutat i el tall de totes les comunicacions, continuar amb l'assalt a la caserna de la Guàrdia Civil, i culminar amb el robatori de tots els fons de l'oficina del Banc de Biscaia. També planejaven segrestar i exigir rescat d'alguns dels líders franquistes del moment. El pla, que s'havia d'executar a finals de 1947, va ser avortat.⁷⁸ Altres anarquistes vinculats a Gavà en la immediata postguerra van desenvolupar activitats més públiques, com Pedro Ródenas, alias Floreal, que després de la guerra va fundar un càmping naturista.⁷⁹ Aquesta efervescència es produí durant els anys quaranta, en l'època que s'ha denominat «d'esperança i ràpid desenvolupament» de l'oposició antifeixista a Catalunya.⁸⁰ Després desaparegué, però alguna llavor en va restar, ja que Gavà va participar l'any 1965 en la fundació de CCOO al Baix Llobregat. Foren aquests nuclis, també, els que participaren en nom de la ciutat en la fundació de l'Assemblea de Catalunya.⁸¹

En definitiva, es constata la necessitat d'una recerca sistemàtica i tant exhaustiva com sigui possible, que incorpori al relat narratiu dels fets una sèrie d'esdeveniments oblidats o desconeguts.

3.2. Necessitat de bastir un marc interpretatiu adient

La **memòria col·lectiva** d'un país, un cop establerta, pot arribar a modular la intensitat dels records personals, o fins i tot desdibuixar-los fins a fer-los irreconeixibles per als protagonistes mateixos. Un dels objectius d'aquesta proposta de recerca és la valorització de la pluralitat d'experiències personals, per tal que passin per sobre dels mites establerts. Volem evidenciar que la característica principal del període va ser l'impacte que una nova manera d'entendre la societat –la democràcia– va provocar sobre les mentalitats, i la reacció que va suscitar. Per sort, disposem d'un document excepcional: l'any 2003, l'Arxiu Municipal, conjuntament amb Gavà TV, va recollir les vivències de gavanenes més grans de 80 anys. Com a colofó, l'1 d'abril de 2004 es va realitzar una taula rodona. El valor d'aquestes entrevistes és que ens parlen d'uns civils que «han estat potser els grans oblidats de la història, més centrada a descriure els diferents fronts, batalles i estratègies militars».⁸² Proposem complementar-ho amb entrevistes a protagonistes o els seus descendents. Totes les entrevistes es gravaran en àudio o vídeo, i les gravacions es dipositaran a l'Arxiu Municipal / Centre d'Història de la Ciutat, en format digital sobre suport CD-rom o DVD. Els entrevistats hauran de signar un formulari de cessió de drets i d'autorització per fer ús il·limitat de les narracions, segons el model de l'annex 20.

D'altra banda, cal complementar la subjectivitat de les mirades múltiples. Volem estudiar fenòmens com el cooperativisme, les col·lectivitzacions, l'esclat de l'associacionisme laic (esportiu, polític), la polarització social (reduïtes com la colònia de la font del Ferro o l'American Lake),⁸³ l'alfabetització, l'escolarització, el canvi demogràfic amb l'arribada de les primeres onades immigratòries numèricament importants, l'evolució urbana i la relació amb la qualitat de vida (nombre d'habitants per casa, per exemple), el paper de la dona, el canvi en les formes de vida familiar... diversos aspectes que poden ser tractats quantitativament, amb eines pròpies de la sociologia. Un estudi semblant ja el vam fer en relació al paper de les dones,⁸⁴ i ara ens proposem d'ampliar-lo al conjunt de la ciutat.

⁷⁶ Antoni Lardín, *Condicions de treball, conflictivitat laboral i militància política clandestina. Els obrers industrials catalans i el PSUC (1938-1959)*, tesi doctoral, UAB 2004, p. 246, 398 i 539.

⁷⁷ Antonio Téllez Solá, *Sabaté. Guerrilla urbana en España (1945-1969)*, Ed. Virus - memoria, Barcelona 1992, pp. 34-35.

⁷⁸ Antonio Téllez, Stuart Christie, Alfredo Bonanno, *Sabaté: Guerrilla extraordinary*, Elephant editions, Anarchist Pocketbooks, Londres 2000, p. 68-69, 79-80.

⁷⁹ Dolores Marín, *Clandestinos. El maquis contra el franquismo, 1934-1975*, Plaza y Janés, 2002, p. 180 i 205.

⁸⁰ Carme Molinero, Pere Ysàs, *L'oposició antifeixista a Catalunya. 1939-1950*, Ed. La Magrana, 1981, p. 161-163.

⁸¹ Francisco Ruíz, Pedro Salinas, *El caso Cerdans (la defensa del puesto de trabajo bajo la Dictadura franquista: 1963-1969)*, Comissions Obreres del Baix Llobregat, 2000, p. 28.

⁸² Assumpció Gabernet, «El record de la guerra civil», *La plana del Baix Llobregat*, núm. 33 (abril 2004) p. 4.

⁸³ Assumpció Gabernet (coord.), *L'American Lake*. Monogràfic de la revista *La Sentiu*, núm 27 (2003).

⁸⁴ Josep Campmany, «Dones a Gavà en el pas a la societat industrial (1800-1940)», *Les dones i la història al Baix Llobregat*, Centre d'Estudis del Baix Llobregat-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, vol. 1, p. 337.

3.3 Necessitat d'analitzar i valoritzar les singularitats locals

Creiem fonamental que el treball posi de relleu coincidències en l'àmbit nacional: el paper de la joventut noucentista, que esdevé protagonista de la proclamació de la República, a partir de la implicació dels puntals del periòdic *L'Aramprunyà*; o el paper retrògrad de l'església als anys trenta, en un intent desesperat de mantenir el rígid control social de l'etapa anterior. Cal també posar de relleu l'obra de la República que, com arreu del país, es concentra en els equipaments escolars, la racionalització urbanística, la millora de les condicions de salubritat i higiene, i el foment de la participació ciutadana (primer plebiscit local). En aquest cas, Gavà és un microcosmos del país.

Al costat d'aquestes concommitàncies, el treball també haurà de servir per assenyalar una sèrie de singularitats locals que s'aparten d'allò comunament acceptat. Ens referim a fets com l'evolució del trentisme cap al PSUC, o l'assassinat de l'alcalde d'esquerres de la ciutat, Bartomeu Fabrès,⁸⁵ durant la revolució de 1936... Són aspectes rellevants perquè posen de relleu la importància de l'acció de determinades personalitats, situacions o esdeveniments singulars d'abast local.

3.4. Necessitat de rescatar la memòria col·lectiva.

Ja hem fet referència a la necessitat de rescatar les vivències de les persones, tal com les recorden i les recreen en l'actualitat. Sobre aquest mosaic, a més, el treball té la intenció de centrar-se en diferents figures que destaquen en aquest panorama local: Miquel Tintorer i Marian Colomé, els dos únics regidors republicans electes el 12 d'abril de 1931, que encapçalaren la manifestació de proclamació de la República enarborant respectivament les banderes estelada i catalana,⁸⁶ en Cristòfor Solé (Annex 6), l'alcalde republicà que més anys durà en el càrrec, que representa la «normalitat» democràtica del període –comptem amb la participació dels descendents, col·laboradors del Centre d'Estudis–, o la figura d'en Josep Soler Vidal, i la de la seva muller, Magdalena Vinyes, l'experiència d'exili de la qual no ha estat prou valoritzada, oculta tal volta sota l'ombra del seu marit. Cal fer èmfasi en l'intent d'esbrinar i clarificar la composició del comitè de milícies i dels consistoris del període 1936-1939.

3.5. Necessitat de recopilar i valoritzar documentació inèdita.

A l'Arxiu Municipal hi ha poca documentació relativa a aquesta època. Sabem que, entre febrer i maig de 1939, l'Ajuntament va trametre a la Delegación del Estado para la Recuperación de Documentos «tot l'arxiu municipal, tot el del jutjat municipal i dos mitjos sacs de llibres d'actes, cartes i carnets de la CNT»,⁸⁷ tret dels llibres d'actes de l'any corrent, segons consta als registres d'entrada d'aquest organisme.⁸⁸ Tota aquesta documentació no s'ha conservat: llevat d'alguns pocs llibres de caixa, i d'intervenció, no es conserva documentació del període a l'Arxiu Municipal.

Un dels valors afegits que sens dubte creiem que aporta la nostra candidatura al premi és el fet d'estar acompanyada pel Centre d'Estudis de Gavà. Un centre de natura associativa i amb important arrelament social. Aquesta situació permet accedir a documentació de caràcter privat que fins ara ha romàs inèdita i vedada als estudiosos. En el marc d'aquest estudi, ens comprometem a facilitar còpia de tots aquests fons –i, si és possible, dels documents originals– a l'Arxiu Municipal, on podran ser posats a disposició de tota la ciutadania per a la seva consulta, estudi i conservació.

3.6. Necessitat de vindicar els lluitadors per la democràcia.

El fil comú de tots els protagonistes que hem esmentat, bé en els casos en què adquiriren responsabilitats, bé quan simplement formaven part de la societat que va promoure la República, és la lluita per la democràcia. Cal no oblidar que, en el context dels anys trenta, el republicanisme no era tant la reivindicació d'una nova forma de govern de l'estat sinó que era fonamentalment una reivindicació de democràcia, justícia social i compromís ètic amb una sèrie de valors –educació,

⁸⁵ L'autoria dels anarquistes en la mort d'en Fabrès la confirma Rosa Tintorer, filla de Miquel Tintorer que repeteix el testimoni del seu pare: va reconèixer alguns dels que se l'enduien a a les Costes de Garraf. Entrevista feta el 23/03/2006.

⁸⁶ Antoni Tarrida, *Terra i ànima. El Gavà de quan jo anava a escola*, Associació d'Amics del Museu de Gavà, 2005.

⁸⁷ Josep Cruanyes, «L'espoliació del patrimoni documental i bibliogràfic de Catalunya durant la Guerra Civil espanyola (1937-1939)», *Lligall, Revista catalana d'arxivística*, núm. 19 (2002) p. 54.

⁸⁸ Josep Cruanyes, conferència al Centre d'Història de la Ciutat de Gavà, 05/10/06.

cultura, nació— que s’havien gestat els anys anteriors. La recuperació de la memòria d’aquells anys ha de ser una vindicació dels nostres lluitadors per la democràcia, en la riquesa i la victòria i en la pobresa i la derrota. És en aquest sentit en què la candidatura del Centre d’Estudis pren un especial valor, ja que garanteix que la recerca tingui un lligam amb la societat, atesa la natura associativa que li és pròpia.

4 Metodologia de treball

Fer història, com recentment ha recordat Jaume Codina,⁸⁹ és més aviat *confegir* la història, és a dir, «fer que torni a ser allò que ja no és, però que un dia fou». La subjectivitat és, per tant, inevitable. I el nostre propòsit no és altre que els protagonistes, a través del seu testimoni, i els fets parlin per ells mateixos. Però proposem anar més enllà dels purs testimonis amb una aproximació en la forma d’*història total*, ja que utilitzarem tota la varietat d’eines que permetin bastir un discurs narratiu que abasti la major part de perspectives i àmbits socials i culturals.

Així, realitzarem una exhaustiva **recopilació bibliogràfica**, part de la qual ja fa temps que està en marxa en el marc d’un dels projectes propis del Centre d’Estudis de Gavà, que consisteix en la recopilació de totes les referències a Gavà publicades en la literatura. La recopilació bibliogràfica prestarà especial atenció al gènere de la memorialística i els relats autobiogràfics, perquè aquests tenen una dimensió històrica que ens acosta a la quotidianitat tal com fou viscuda.

Es treballarà també a partir de la **documentació referent a Gavà**. La natura associativa del Centre d’Estudis permet accedir a arxius particulars, amb documents del Comitè de Milícies (Annex 7) o el cens electoral de 1934 (Annex 8), que permet quantificar l’alfabetització, la piràmide d’edats, etc. Pel que fa a l’Arxiu Municipal, és rellevant la informació econòmica (llibres de caixa i d’intervenció),⁹⁰ que permet copsar l’impacte de la revolució —setmanades dels milicians del front i de la població—, la guerra —despeses en obres de fortificació i defensa—, i documentar aspectes com la col·lectivització dels treballs —fusters, transport, carboners, pintors, mosaics, grups col·lectivitzats agrícoles, Granja Avícola, Secció de Construcció, etc.—. També permeten copsar l’esforç solidari —des de la cuina popular per als refugiats, fins a la canalització dels subsidis, o la tramesa d’un camió d’ajuda a Madrid, conduïda per Josep Soler i Vidal i el regidor del PSUC Pere Jiménez— i fer el seguiment de les obres d’adequació de can Pere Bori com a escola del CENU, amb despeses en obres, llibres, i salari dels mestres.

Utilitzarem també **eines estadístiques** pròpies de la història social per avaluar numèricament el fenomen migratori, l’estructura familiar, o l’estructura associativa local. Un aspecte interessant que volem abordar és el creixement urbanístic de la ciutat en època republicana.⁹¹

Ja hem fet esment de les metodologies pròpies de la **història oral**, que inclouen tant les entrevistes dirigides,⁹² com les converses entorn de fotografies d’època, que un dels investigadors ha fet servir en un treball sobre la història del futbol.⁹³ També ens proposem d’utilitzar tècniques pròpies l’anàlisi de textor literaris per estudiar els fragments propagandístics que ens han pervingut a través del periòdic *L’Aramprunyà* i altres publicacions com *Tasca*, la revista de l’empresa col·lectivitzada Hules, de la qual tenim còpia d’alguns exemplars. Un dels investigadors candidats ja va fer servir aquesta tècnica en un treball sobre la història de les dones a Gavà en aquesta època.⁹⁴ Finalment, creiem important remarcar la intenció de seguir, en la presentació dels resultats del treball, les línies de la història narrativa, és a dir, la intenció d’elaborar un relat històric de l’època estudiada, a partir de les dades i contribucions que espigolem, dels fragments que col·lectem al llarg de la recerca.

⁸⁹ Jaume Codina, «Introducció», *A Sant Boi de Llobregat (segles XIV-XVII)*, Ed. Columna – Ajuntament de Sant Boi de Llobregat, 1999, p. 11.

⁹⁰ Llibres de caixa de 1936-1937, 1937 i 1938-1939. Llibres d’intervenció d’ingressos i despeses de 1936 i 1937. Arxiu Municipal de Gavà.

⁹¹ Mari Carmen Monteagudo, Gernam Ráfales, Josep Campmany i Assumpció Gabernet, «El creixement urbà d’una ciutat metropolitana: Gavà 1600-2000», *Materials del Baix Llobregat*, núm. 8 (2002) p. 79.

⁹² Joan Josep Pujadas, *El método biográfico: El uso de las historias de vida en ciencias sociales*. Centro de Investigaciones Sociológicas, Madrid 1992. Treballs sobre aquest tema al nostre entorn geogràfic més proper: Joan Camós, Manuel Domínguez, Miguel Angel Montón, Clara Carme Parramon, Pep Ribas, Paqui Soto, «La lluita contra el franquisme a l’Hospitalet, 1939-1960», *Fonts orals. La investigació a les terres de parla catalana. Actes de les Jornades de la Coordinadora de Centres d’Estudis de Parla Catalana*, Barcelona 2003, p. 163.

⁹³ Josep Campmany, *Història del futbol (i altres esports) a Gavà. 75 anys del Futbol Club Gavà (1929-2004)*, inèdit, 2004.

⁹⁴ Josep Campmany, «Dones a Gavà en el pas a la societat industrial (1800-1940)», *Les dones i la història al Baix Llobregat*, Centre d’Estudis del Baix Llobregat-Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2001, vol. 1, p. 337.

5 Pla de treball i calendari

Ens proposem dividir el treball en tres grans blocs, d'acord amb l'estructura cronològica: (a) República, (b) guerra i revolució i, (c) repressió i resistència. Volem dissociar específicament República de guerra perquè sovint s'uneixen els dos períodes, com si el primer hagués comportat el segon, cosa que contribueix a deslegitimar-lo. Recordem que els manuals franquistes conceptuaven de «caos» el període democràtic, i justificaven el cop de 1936 com una acció «lògica» per tal d'aturar els «disbarats i excessos» dels anys anteriors. El nostre pla de treball, doncs, dissocia específicament l'estudi de la República i de la guerra. El treball es realitzarà d'acord amb el següent calendari:

- Durant els sis primers mesos de 2007 es recopilarà el material bibliogràfic i documental de les fonts que esmentem al capítol 6, procés que inclourà un viatge a l'Institut d'Història Social d'Amsterdam, que conté els fons que la CNT va salvar, entre els quals hi ha correspondència d'en Josep Xena, i a l'Archivo Histórico Nacional de Madrid, per consultar la Causa General.
- Durant el segon semestre de 2007 es realitzaran entrevistes per completar la informació documental i bibliogràfica reunida. Les entrevistes no es poden realitzar sense que l'entrevistador disposi de dades suficients sobre el tema abans d'abordar l'entrevistat.
- El primer semestre de 2008 s'elaborarà el canemàs bàsic dels esdeveniments, i també les anàlisis estadístiques, socials i literàries que siguin possibles.
- Finalment, a la segona meitat de 2008, es confejarà el relat històric que culminarà el treball.

6 Bibliografia i altres fonts d'informació

- Archivo Histórico Nacional, secció guerra civil, de Salamanca. L'Arxiu encara té documentació dels expedients personals de molts gavanencs. La Comissió d'Arxius Comarcal i Municipals del Baix Llobregat va localitzar més de 39 documents on apareixen els noms d'habitants de Gavà. Les referències són al Centre d'Història de la Ciutat.⁹⁵
- Archivo Histórico Nacional, Madrid, Causa General. Província de Barcelona. Estat 3r. Ram Gavà. Es tracta del recull més sistemàtic existent sobre els anys de la guerra a Gavà.
- Arxiu Nacional de Catalunya. Fons Macià i Fons Generalitat Republicana. Aquests fons han estat parcialment estudiats i buidats per un dels investigadors sotasignats (Annex 9)
- Arxiu Nacional de Catalunya, fons de la Generalitat Republicana procedent de l'Archivo Histórico Nacional, secció guerra civil. Un dels investigadors els va buidar al llarg de 1999 i disposa de còpia de tota la documentació referent a Gavà (Annexos 10 i 11).
- Arxiu Nacional de Catalunya, Fons de Centres Penitenciaris. Sèries d'expedients d'interns.⁹⁶
- Arxiu Nacional de Catalunya, on s'estan organitzant els expedients dels judicis sumaríssims que fins fa poc estaven a l'Arxiu de Capitanía Militar.
- Arxiu Nacional de Catalunya, Fons Federació Catalana de Futbol. Permet estudiar la depuració de les entitats esportives locals durant el primer franquisme (Annex 12). Va ser buidat l'any 2001 per un dels investigadors, que té còpia dels documents més rellevants.
- Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià, a Poblet, que conté informació sobre les indústries de guerra sota el control de Josep Tarradellas, entre elles la fàbrica Roca Radiadors.
- Institut d'Història Social d'Amsterdam, fons CNT Catalunya. Particularment, el fons de correspondència de Josep Xena. S'investigarà també si existeix documentació sobre altres afiliats a la CNT local d'època republicana.
- Centre de documentació d'Història Social de Barcelona, amb col·leccions de la revista anarquista del Baix Llobregat, *Ideas* o els butlletins d'informació de la CNT (Annex 13).
- Centre d'Estudis Històrics Internacionals (CEHI), al Pavelló de la República. Depèn de la UB i té un fons important de l'època de la República, guerra, oposició al franquisme, exiliats i associacions exiliades dels segles XIX i XX.
- Arxiu de l'antic Govern Civil. Associacions. Un dels investigadors el va buidar al llarg de

⁹⁵ «Gavà a l'Arxiu de Salamanca», *La Plana del Baix Llobregat*, núm. 39 (abril 2006) p. 4.

⁹⁶ Manel Risques, «Arxius i fons documentals del món concentracionari i penitenciari espanyol», dins Jaume Sobrequés, Carme Molinero, Miquel Sala (eds.), *Els camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la Guerra Civil i el franquisme*. Crítica, 2003, p. 913.

- 1996 i disposa de còpia de tota la documentació referent a Gavà (un exemple a l'Annex 14).
- Arxiu Diocesà de Barcelona. Parròquies, Sant Pere de Gavà i Visites Pastorals. Un dels sotassignats el va buidar el 2000 i té còpia dels documents més rellevants referents a Gavà.
 - Arxiu de l'Audiència Provincial, del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya, del Fons de Responsabilitats Polítiques. Una part d'aquest fons és a l'Arxiu Comarcal del Baix Llobregat.
 - Arxiu Comarcal de Sant Feliu de Llobregat. Actualment, en el marc d'un projecte finançat pel programa del Memorial Democràtic que porta a terme el Centre d'Estudis del Baix Llobregat, s'està elaborant una base de dades dels detinguts de la presó del partit judicial, primer centre de detenció on eren conduïdes les víctimes de la repressió. La base de dades ha de permetre conèixer els noms i cognoms dels represaliats, cosa que permetrà accedir després als seus expedients carceraris conservats a l'Arxiu Nacional de Catalunya.⁹⁷
 - Centre d'Història de Gavà, Arxiu Municipal: Llibres de caixa i d'intervenció d'ingressos i despeses dels anys 1936-1939. Per a l'època de la República, disposa de les actes municipals i documentació relativa a diversos expedients municipals. Per al primer franquisme, disposa de documentació relativa a l'assistència social (*Auxilio social*) i a la FET-JONS local. També és rellevant el fons d'imatges i fotografies. El Centre d'Història disposa també del fons d'entrevistes enregistrades l'any 2003 a què hem fet referència.
 - Arxiu de la Ciutat de Barcelona. Hemeroteca. Volem buidar la premsa de partit i generalista d'abast nacional entre 1930 i 1965, per rastrejar-hi les notícies d'àmbit local que hi van aparèixer. En alguns casos aquestes informacions permeten trobar notícies sobre els gavanencs que eren al front dins de les columnes de milicians (Annex 15).
 - Fons particulars. El Centre d'Estudis de Gavà o els investigadors sotassignats tenen accés, o còpia, de part dels arxius de Josep Soler i Vidal, Alfons Gibert i Valentí, Maria Amat, vídua de Cañas, Eva Figuerola, Antoni Tarrida, Manuel Aguilera (amb molta documentació sobre el primer franquisme, fotografies de l'època de la guerra, etc) i altres. Entre els fons disponibles hi ha la col·lecció de *L'Aramprunyà*, còpia de .números de *Tasca* (Annex 16), junt amb altra documentació fotogràfica, entre la qual hi ha fotos de la inauguració del col·legi Salvador Lluç (1933), l'Exposició d'Espàrrecs i l'aplec de Bruguers de 1934 (Annexos 17 a 19).
 - Autobiografies: sobre refugiats, al llarg d'aquesta memòria ja hem referenciat diverses obres que poden il·luminar aquest aspecte. Un lloc de consulta imprescindible és el Centre de Documentació sobre Literatura Concentraciónaire Europea, de Sabadell. En relació amb els maquis, són especialment rellevants pel que fa a Gavà les obres d'Antonio Téllez, que s'han esmentat a les referències. Disposem també d'obres publicades per autors locals, com ara Antoni Tarrida, Alfons Gibert i Josep Soler i Vidal.⁹⁸
 - Memòria oral: disposem de notes i extractes de les conferències i xerrades fetes en la taula rodona de record a Josep Soler i Vidal, el 14 d'abril de 2003, de diverses xerrades organitzades per l'Aula de Difusió Cultural de l'Associació de Gent Gran de Gavà: xerrades d'Antoni Tarrida, el 28 de novembre de 2000 sobre el Casal del Centre, el 6 de juliol de 1997 sobre records personals, i el 24 d'abril de 1998 sobre Bruguers, i de Joan Solé Margarit, el 27 d'abril de 2000, sobre la música a Gavà.
 - Treballs de recerca, tesis. A més de treballs de col·laboradors del Centre d'Estudis, disposem d'accés a la base de dades de les tesis doctorals, algunes de les quals hem anat citant.
 - Bibliografia comarcal. D'especial interès, perquè descriuen el context territorial immediat, són les obres d'abast comarcal editades pel Centre d'Estudis del Baix Llobregat, com la dedicada a les col·lectivitats,⁹⁹ o les dedicades al franquisme i les dones, que ja hem citat. Pel que fa a poblacions de l'entorn de Barcelona, disposem d'estudis publicats per a Cornellà,¹⁰⁰ l'Hospitalet,¹⁰¹ o el Prat,¹⁰² que són útils per contextualitzar geogràficament la recerca.

⁹⁷ «Continua a bon ritme el projecte d'elaboració de la base de dades de referència biogràfica», *Baix Llobregat*, butlletí del Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, núm. 78 (2006) p. 7.

⁹⁸ Aquest darrer, al pròleg al llibre *Marian Colomé, poeta i narrador*, Museu de Gavà, 1984, p.19, fa referència a unes «memòries inèdites» que no hem localitzat, i que podrien aportar també molta informació.

⁹⁹ *Col·lectivitats al Baix Llobregat*, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.

¹⁰⁰ Joan Tardà, *República, revolució i guerra. Cornellà de Llobregat 1931-1939*, L'Avenç de Cornellà, 2000.

¹⁰¹ Joan Camós, *L'Hospitalet, la història de tots nosaltres 1930-1936*, Diputació de Barcelona, 1986.

¹⁰² Soledat Bengoechea i Mercè Renom, *Memòria i compromís. Classes treballadores, sindicalisme i política al Prat de Llobregat (1917-1979)*, Ed. Columna, Ajuntament del Prat, 1999.